

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.1 + 165.9

БАКУМЕНКО О. П.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії та філософії історії
факультету філософії та суспільствознавства

ПОНЯТТЯ “ІСТОРІОГРАФІЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ” ТА “НАУКОВІ РЕВОЛЮЦІЇ” В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ

У 2-й пол. 1980-х М. А. Барг (1915 – 1991) ввів термін “історіографічна революція”. Він писав про історіографічні революції XVIII ст. та кінця XX ст. У 2008 р. Б. Г. Могильницький у докладно охарактеризував стан розвитку історичної науки у 1960-ті – 2000-ні рр. як історіографічну революцію, хід якої поділив на три періоди. У 2008 р. А. В. Лубський пише про історіографічні революції, як про революції в історичній науці, яких виділяє три: 1) на поч. XIX ст. – поява класичної історичної науки; 2) на межі XIX – XX ст. – поява некласичної історичної науки; 3) наприкінці XX ст. – поява неокласичної історичної науки. У 2018 р. Д. П. Ісаєв виклав стислу історію використання поняття “історіографічна революція” в російській історичній науці. О. П. Бакуменко вважає, що слід розрізняти поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописанні”, оскільки поняття “знання” значно ширше ніж поняття “наукове знання”, а “історичне знання” далеко не завжди є “науковим історичним знанням”.

Ключові слова: історія, історична наука, історіографія, історіографічна революція, наукова революція.

У 1970 – 1980-ті рр. ряд дослідників (французький археолог та історик античності Поль Марі Вейн, провідний представник американської “нової історичної науки” Майкл Годолія Кеммен, американський історик Теодор Стівен Геймроу) звертали увагу на те, що в тогочасній історичній науці відбуваються суттєві якісні зміни, які вони стали характеризувати як революцію в історичній науці [1].

У 1989 р. видатний радянський історик Михайло Абрамович Барг (1915 – 1991) писав: “Ми не допустимо перебільшення, якщо назвемо зміни, що відбуваються нині в науковому арсеналі історичної науки, історіографічною революцією” [4]. Характеризуючи стан історичної науки кінця XX ст. М. А. Барг використав термін “історіографічна революція”, який він уже використовував у своїй монографії “Епохи та ідеї: Становлення історизму” (1987 р.) стосовно появи в XVIII ст. нового типу історіописання. На основі успіхів Наукової революції XVI – XVIII ст. в природознавстві, в умовах Просвітництва та початку промислових переворотів на зміну пануванню провіденціальному історизму в історіописанні приходять натуралістичний історизм. Нове натурфілософське бачення історичного процесу ґрунтувалося на механістичному світогляді та принципі детермінізму. Натуралістичний історизм втілювався в появі нового жанру історіописання – “філософській історії”, що була зорієнтована на пошуки сенсу історії, причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами, процесами, поясненні зміни історичних епох об'єктивними законами природи. Попит на філософію історії призвів до суттєвого розширення предметної області історіописання.

Нагадаємо, що термін “філософія історії” ввів Вольтер у праці “Філософія історії” (1765 р.) [2]. Йоганн Готфрід Гердер у праці “Ідеї до філософії історії людства” (Рига, 1784 – 1791 р.) поставив питання про існування загальних законів історичного розвитку [2]. У 1822 – 1823 рр. Георг Вільгельм

Фрідріх Гегель вперше прочитав курс лекцій з філософії історії, висловивши в ньому своє бачення загальної історії людства. На відміну від емпіричної історії, тобто такої що встановлює факти, гегелівська філософія історії намагається зрозуміти їх, пізнати та пояснити причини того, чому події, явища, процеси були саме такими, якими були. Г. В. Ф. Гегель ототожнював поняття “філософія історії” та “філософська всевітня історія” [2]. Становлення цього типу історіографії М. А. Барг і назвав “історіографічною революцією XVIII ст. [3, с. 305-341].

Наступну історіографічну революцію М. А. Барг пов’язував із появою матеріалістичного розуміння історії, коли “категорія практики дозволила історичному дослідженню звернутися до вивчення дійсності, оперуючи замість абстрактних, позаісторичних, ізольованих один від одного людських індивідів діяльними людьми кожної даної епохи, а замість спекулятивних “суспільств” – історичними спільнотами, що створені цими індивідами та складаються з них” [4, с. 51-52]. Матеріалістичний історизм виник у середині XIX ст., а на початок XX ст., перетворився в суспільну силу та став філософською основою нового світогляду, що, на думку, М. А. Барга, призвело до історіографічної революції, спрямованої проти обмеженості позитивізму та неокантіанства [3, с. 17]. М. А. Барг писав: “у матеріалістичному історизмі “поворот до людини” як творця історії не повинен був дочікуватися екзистенціальної ситуації наших днів, він втілюється в самому факті появи цього історизму в середині XIX ст., склавши глибинний смисл викликаного ним історіографічної революції” [4, с. 46]. Нажаль, увівши термін “історіографічна революція” М. А. Барг не дав ані його чіткої дефініції, ані свого вичерпного концептуального бачення цього поняття.

Історії конститування, існування та особливостям використання поняття “історіографічна революція” в російській історичній науці присвячена стаття Дмитра Петровича Ісаєва, опублікована в 2018 р. [5]. За його спостереженнями, зародившись у межах радянської історіографічної традиції, це поняття стало використовуватись як додатковий інструмент для вивчення переломних моментів в історії історичного знання без теоретичної розробки. 1990-ті рр., на думку Д. П. Ісаєва, не стали часом популярності концепту “історіографічна революція”, оскільки втратило популярність більш широке поняття “наукова революція”. Можливо, що вплинув ще й ідеологічний фактор: мова пострадянської російської науки відходила від “революційної” термінології. Значну увагу Д. П. Ісаєв звертає на погляди Б. Г. Могильницького.

У 2008 р. під назвою “Історіографічна революція” була опублікована остання (третья) частина фундаментальної праці “Історія історичної думки XX ст.” російського історика Бориса Георгійовича Могильницького [8]. Ситуацію, що склалася в історичній науці на межі XX – XXI ст., Б. Г. Могильницький характеризує як “історіографічну революцію”, хід якої умовно [3, в. 3, с. 20] поділяє на три періоди: 1. **об’єктивістський (сцієнтистський)** – 1960 – 1970-ті рр. – ривок історії до соціальних наук, широке звернення до міждисциплінарних досліджень, світовий триумф “школи Анналів”, пріоритет структурної історії, коли домінантою була “нова наукова історія”, а її серцевиною проект “глобальної історії” Ф. Броделя [8, в. 3, с. 26-27]; 2. **суб’єктивістський (постмодерністський)** – 1980-ті – початок 1990-х рр. – переключення інтересу істориків зі структур на людину, їх творця, замість макроісторії домінантою була мікроісторія, дослідження одиничної події, індивідуальної ситуації, навіть казусу, а її серцевиною “антропологічний поворот”, ожив інтерес до суб’єктивного в історії [8, в. 3, с. 33-34]; 3. **синтезуючий** – середина 1990-х – наш час – інтенсивні пошуки інтегральної, синтетичної дослідницької моделі, побудованої на принципі взаємного доповнення мікроісторичного та макроісторичного підходів, на діалектиці об’єктивного та суб’єктивного в історичному процесі та пізнанні. Питання про закінчення історіографічної революції Б. Г. Могильницький залишає відкритим: “в умовах історіографічної революції, що продовжується, можна очікувати появу нового витка методологічної трансформації нашої науки, пов’язаної з бурним піднесенням міждисциплінарних досліджень, які в котре перетворюють її вигляд” [8, с. 524].

Д. П. Ісаєв пише, що для пояснення логіки руху революції від одного етапу до наступного етапу Б. Г. Могильницький використовує поняття методологічної кризи як її закономірного елементу. Стан кризи попереднього етапу призводить до наступного етапу. “Зовні дана схема “етап 1 – криза – етап

2 – криза... ” нагадує кунівський ланцюг “нормальна наука – криза – наукова революція – нормальна наука” [6]. З тією відмінністю, що алгоритм у Б. Г. Могильницького передбачений для руху знання всередині історіографічної революції. Не випадково тому історик не користується поняттям “нормальна наука” [5]. На відміну від бачення наукових революцій Т. Куном, концепція історіографічної революції Б. Г. Могильницького добре поєднується з кумулятивними, еволюційними поясненнями історії науки. Поняття “революція”, “вибух” і “наступність”, “протяжність” у даній концепції не заперечують, а доповнюють одне одного.

Як зазначає Д. П. Ісаєв, фундаментальна розробка Б. Г. Могильницьким концепту “історіографічна революція” дозволила іншим ученим часто використовувати це поняття без особливого уточнення іманентних ознак предмету. Разом і з тим, вона приховує в собі й епістемологічні межі подальшої розробки поняття, оскільки не є універсальною. Тут йдеться не про “історіографічні революції”, а лише про конкретну історіографічну революцію другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У 2014 р. у статті “Історіографічна революція” в термінологічному словнику “Теорія та методологія історичної науки” А. В. Лубський, наводить такі визначення цього поняття: “1) зміни, що відбуваються в науковому арсеналі історичної науки; 2) революція в методологічній свідомості, яка породжує стан невизначеності в історичній науці” [7]. Там же, він пише: “історіографічна революція – це кардинальна зміна епістемологічних уявлень про предмет історичної науки, стиль історичного мислення, когнітивної стратегії наукового історичного пізнання та ролі в ньому історика-дослідника” [7]. В історичному пізнанні А. В. Лубський виділяє три історіографічні революції: перша була пов’язана з виникненням на початку ХІХ ст. власне історичної науки та класичної моделі історичного дослідження; друга – з формуванням на межі ХІХ-ХХ ст. некласичної моделі; третя – з зародженням в кінці ХХ ст. неокласичної моделі історичного дослідження. А. В. Лубський звертає увагу на те, що уявлення про революції в історичній науці стали складатися в 1960-х рр. під впливом книги Т. Куна “Структура наукових революцій” (1962 р.). Під “науковою революцією” Т. Кун розумів епістемологічну зміну парадигм як способів постановки та вирішення наукових проблем [6].

Як бачимо, і А. В. Лубський, і Д. П. Ісаєв ототожнюють поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописанні”. Д. П. Ісаєв звертає увагу на те, що в англійських публікаціях вживаються терміни “historiographical revolution”, “revolution in historiography”, “historical revolution”.

На нашу думку, все ж таки слід розрізняти поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописанні”, оскільки поняття “знання” значно ширше ніж поняття “наукове знання”, відповідно й “історичне знання” (інакше “знання про минуле”) далеко не завжди є “науковим історичним знанням” (інакше “науковим знанням про минуле”). Окрім наукового пізнання минулого існують й інші форми осягнення минулого (міфологічне, релігійне, філософське, політико-ідеологічне, художнє тощо). Відповідно, й історіописання, тобто складання текстів, в яких розповідається про минуле, далеко не завжди є науковим історіописанням.

Родовим до понять “наукова революція” та “історіографічна революція” є поняття “революція”. Термін “революція” походить від латинського слова “revolutio”, що в значенні “оборот”, “оберт”, “обертання” (рух по колу на 360°) застосовувалось до астрономічних тіл і процесів, указувало на їхню циклічність. Термін став широко вживатися після публікації праці Миколая Коперника “Про обертання небесних сфер” (“De revolutionibus orbium coelestium”). Нагадаємо, що в діалектичній моделі розвитку революцією називається перехід від однієї якості (предмету, процесу) до іншої якості, що здійснюється в формі скачка. При цьому тип скачка-переходу до нової якості може бути різний. Терміном “революція” називають: по-перше, сам якісний перехід у формі скачка до нової сходинки розвитку (революція – частина механізму розвитку системи); по-друге, якісно новий стан системи (тут робиться акцент на змістовний аспект в розвитку системи – на новизну). Тому, М. А. Барг появу якісно нового, філософського, типу історіописання (“філософської історії”) й назвав

“історіографічною революцією XVIII ст.”, а Е. А. Ростовцев появу в XIX ст. ще одного якісно нового типу історіописання, наукового, назвав ранкеанською революцією, діячами якою були історик и

Людвиг фон Ранке, Б. Г. Нібур, Т. Моммзен, Я. Буркхардт, Й. Г. Дройзен. Внаслідок ранкеанської революції в історіописанні в межах історичного пізнання народилась історична наука. В західній історіографічній традиції щодо ранкеанської революції вживається термін “берлінська революція в історіографії” [9, р. 169-187].

Література

1. Бакуменко О. П. Універсальна, глобальна та транснаціональна історії в контексті історіографічної революції на межі XX – XXI ст. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФОН НПУ ім. М. П. Драгоманова 14-13 березня 2016 року / ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – С. 43–47.
2. Бакуменко О. П. Становлення всесвітньої історії як наукової та навчальної дисципліни в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФС НПУ ім. М. П. Драгоманова 13-17 травня 2019 року / ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. – С. 36–39.
3. Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма / Михаил Абрамович Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
4. Барг М. А. Индивид – общество – история // Новая и новейшая история. 1989. № 2. – С. 45–56.
5. Исаев Д. П. “Историографическая революция”: метаморфозы понятия в отечественной научной традиции // Новое прошлое / The New Past. 2018, № 3. – С. 120–136.
6. Кун Т. Структура научных революций. – М. : Прогресс, 1975. – 365 с.
7. Лубский А. В. Историографическая революция // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. Отв. ред. А. О. Чубарьян. М. : Аквилон, 2014, С. 158-160.
8. Могильницкий Б. Г. История исторической мысли XX века: курс лекций. В 3-х вып. / Борис Георгиевич Могильницкий. – Томск, 2001 – 2008. – Вып. 1: Кризис историзма. – 2001. – 206 с. – Вып. 2: Становление “новой исторической науки”. – 2003. – 178 с. – Вып. 3: Историографическая революция. – 2008. – 554 с.
9. Sreedharan E. A textbook of historiography. 500 BC to AD 2000. New Delhi : Orient Longman, 2004. 585 p.

Alexander Bakumenko (Bakumenko Oleksandr Petrovich). THE CONCEPT OF “HISTORIOGRAPHICAL REVOLUTIONS” AND “SCIENTIFIC REVOLUTIONS IN HISTORICAL KNOWLEDGE”

Annotation: In the second half of the 1980s, M. A. Barg (1915 – 1991) introduced the term “historiographical revolution”. He wrote about the historiographical revolution of the XVIII century and the historiographical revolution of the late XX century. In 2008, B. G. Mohylnytsky in the 3rd volume of his work “History of historical thought of the XX century” described in detail the state of development of historical science in the period from the 1960s to the beginning of the 2000s as a historiographical revolution, the course of which was divided into three periods: 1. objectivist (scientific) – 1960 – 1970's; 2. Subjectivist (postmodern) – 1980s – early 1990s; 3. synthesizing – the mid-1990s – our time. In 2008 A. V. Lubsky wrote about historiographical revolutions as revolutions in historical science, of which he singles out three: 1) at the beginning of the XIX century – the emergence of classical historical science; 2) at the turn of the XIX – XX centuries. – The emergence of non-classical historical science; 3) at the end of the XX century. – the emergence of neoclassical historical science. In 2018, D. P. Isayev outlined a brief history of the use of the concept of “historiographical revolution” in historical science. Alexander Bakumenko believes that a distinction should be made between the concept of “historiographical revolution”, “revolution in historical knowledge”, “revolution in historical science”, “scientific revolution in historiography”, as the concept of “knowledge” is much broader than the concept of “scientific knowledge”, and “historical knowledge” is not always “scientific historical knowledge.” In addition to scientific knowledge, there are other forms of comprehension of the past (mythological, religious, philosophical, political and ideological, artistic, etc.). Historiography, writing texts that tell about the past, is not always a scientific historiography.

Keywords: history, historical science, historiography, historiographical revolution, revolution in historiography, historical revolution.